

Vázlat egy írói arcképhez

(HERCEG JÁNOS)

B. Szabó György

NÉGY ÉVVEL EZELŐTT, pontosan 1952 őszén, egy érdekes elbeszélés gyűjtemény látott napvilágot, »Crni andjeo«. Írója, Herceg János, először jutott el szerb nyelven is olvasóközönségünkhöz. A gondosan szerkesztett, jól összeválogatott és elfogadhatóan fordított kis elbeszéléskötet érett, kialakult, befejezett elbeszélőt állított elénk.

Írója nemcsak ismerte az elbeszélőművészet európai hagyományait és a modern próza követelményeit, hanem hangjában, stílusában, elbeszéléseinek hangulatában, írói szemléletében és tematikájában is egyénit tudott adni, őszintén, közvetlenül, írói igényességgel.

Húsz év írói munkája volt már ekkor Herceg mögött, húsz év terméséből válogatta össze ennek a kis gyűjteménynek anyagát. Öt kötet elbeszélést, egy regényt, egy kis terjedelmű cikk és tanulmány-kötetet adott ki addig, de ez a hét könyv (ezek közül három a felszabadulás után látott napvilágot) csak részben foglalja magában a húsz év írói teljesítményét.

Herceg is, mint annyi magyar író a századforduló óta a toll »napszámosa« volt, újságíró, publicista, aki hírt, tudósítást, riportot, könyvismertetést és színházi beszámolót, kritikát és jegyzeteket írt, lektora volt egy budapesti könyvkiadóvállalatnak, újságot, folyóiratokat, antológiákat és gyűjteményes kiadványokat szerkesztett, s közben — látszólag »mellékesen« elbeszéléseket írt.

Nem könnyű áttekinteni ezt az újságírói és írói teljesítményt, és nem egyszerű felfedni ennek az újságírói és írói »robotmunká«-nak művészi követelményeit Hercegnél. Érintenie kell azonban, mert ez nem kis mértékben hatott írói szemléletére és művészi kibontakozására, tehát ha művészi fejlődését akarjuk felvázolni, nem kerülhetjük meg.

Herceg esetében is túlzottan egyoldalú megállapítás volna csak negatívumokat sorolni fel erről a »fleck«-ekben gondolkodó, nagyértékű, kéziratfaló »taposómalom«-ról.

A MODERN MAGYAR IRODALOM és újságírás »összenövését« kölcsönös »megtermékenyítés« követte.

Mikszáthtól Adyn át Krudy Gyuláig, Molnár Ferencig, Móricz Zsigmondig és Nagy Lajosig követhetnénk nyomon az irodalom és újságírás viszonyát, s nem lenne könnyű eldönteni, hogy melyik a »vesztes fél«.

Az irodalom-e, amelynek újságíró napszamosai regénytémákból tárcákat, drámákból néhány hasábos novellákat, lírából vezércikket, vagy »hírkopf«-ot írnak, dramaturgiai tanulmányok helyett színházi beszámolóba, esszé-gyűjtemények helyett könyvismertetésekbe kényszerítették mondanivalójukat, s miközben megtanulták mi a közönség, mi a közvélemény, meddig terjed az olvasóközönség befogadóképessége, milyen az ízlése, eltanulták az eseményekre való gyors »újságírói« reagálást, a gyorsan-írás technikáját, és a klasszikussá merevedett irodalmi formák helyett megtanulták a modern, változatos műfajokban való gondolkodást?

Az újságírás-e, amelynek napszamos írói tárcákból regényt, néhány hasábos novellából drámát, vezércikkből, »hírkopf«-ból lírát teremtettek, színházi beszámolók írása közben dramaturgokká, könyvismertetések írása alapján esztétákká lettek, s miközben közönséget és közvéleményt teremtettek, szélesítve az olvasóközönség befogadóképességének határait és fejlesztve ízlését, írók módján reagáltak az eseményekre, elsajátították az írói igényességet, s a legegyszerűbb újsághírt is a klasszikus irodalom nyelvének és stílusának megfelelően fogalmazták meg, úgy, mintha remekművet írnának?

Van-e, lehet-e, szabad-e egyáltalán vesztes félről beszélnünk?

Igaz, hogy ez a »felemáság« — amely mögött a magyar polgári irodalom szubjektív gyengeségeit kell meglátnunk és ennek az állapotnak sajátos megnyilatkozását a szellemi élet, a közélet egyik területén — egyéni tragédiák forrásává, előidézőjévé lett, és hogy kiváló tehetségek pusztultak bele ebbe a kettősségbe, gyakran fizikailag is, — gondoljunk Péterfyre, Cholnokyra, vagy akár Krudyra, Révész Bélára, Pap Károlyra —, mégis, ez az irodalmi zsurnalizmus és zsurnalisztikus irodalom nagyománnyá lett, hatott, élt nemcsak a magyar haladó polgárság harcok korszakában, hanem — egyetlen megtúrt »örökségként« — az ellenforradalom korában is, Magyarországon és túl a határokon, mindenütt, ahol újság jelent meg magyar nyelven.

TT, NALUNK, pedig, az első világháború utáni Jugoszláviában az írói ambíciók egyetlen lehetséges megnyilatkozási formája évtizedeken át az újságírás volt.

Szük, poros, makulatúra lappeldányokkal körülbástyázott vidéki szerkesztőségi szobákban a modern magyar újságírás »prófétái«, a fiatal, vidéki újságíró Ady egykori kollégái, a magyar emigráns újságírók, nemedékeket neveltek e hagyomány szellemében. Versíró publicisták és novellista riporterek nyomorogtak és álmodtak a sártengerrel és porfelhővel körülvett vidéki szerkesztőségekben, ahol szűkös kenyér, de az írói ambíciók kiélésének »végtelen« tere és lehetősége kínálkozott.

A régi megyei közlönyök patriarkális derűjét, ásitó unalmasságát és lusta közönyét elűző magyar »polgári« újságírás itt is, ezen a vidéken is, nyugtalanságot, mozgást, elevenséget támasztott.

A csőrömpölő, kimustrált, ócskavasba való nyomdagépek kéziszedéssel készült újságot nyomtak, párezres példányszámban, lapokat, amelyek külső formájukban is elűtöttek a hivatalos és félhivatalos megyei lapoktól, a »negyvennyolcas« és »hatvanhetes« pártok retorikával, puffogó szövirágokkal és kicsinyes intrikákkal bőven telehintett újságaitól.

A cikkek feltűnő címzése, a merésznek és »új«-nak ható tördelés, a rovatok, mellékletek szokatlan formája csak kísérő jelensége volt annak a tartalmi változásnak, melyet ez az újságírás »képviseelni« akart.

V IDEKI NYOMDATULAJDONOSOK és családi részvénytársaságok foglalkoznak a magyar lapok kiadásával, és egyéni, családi, városi és tőkés érdekek keveredéséből alakul ki ezeknek a lapoknak sajátos fizionómiája: túlélt politikai liberalizmus és a magyar emigráció belső váltsága az ellenforradalmi Magyarország »keresztény-nemzeti« kurzusa és a kisebbségi életbe illeszkedő »realpolitika«; a forradalmi burzsoázia lassan talaját és értelmét vesztt, egyre hűlő »hagyományai« és a világháborút követő művészi aktivizmus kiütkeresése; a bújkáló, megfélemlített »szentistváni-gondolat« új mezbe öltözve, a magyar faj szellemi »felsőbbrendűség«-ének tudatában és egy naív, a magyar kisebbségen belüli osztályellentét »megszüntetését« és a magyarság »egybefogását« hirdető »szeressük azt, ami a miénk« irodalmi »mozgalom« — mindez így, együtt, tarka össze-visszaságban jellemzi ezt a sajtót, melynek irodalmi oldalain vers helyett nem egyszer valami jövedelmezőbb hirdetés jelenik meg, a novellát pedig egy-egy részvénytársasági bank évi mérlege szorítja ki. Polgári hagyományokat követő sajtó olyan vidéken, amelynek soha magyar polgársága nem volt, nagyvárosi irodalmi tradíciókat hirdető irodalom olyan tájon, ahol nincs egyetlen város sem, illetőleg, ahol minden város — falu.

Az ellenforradalom elől menekülő emigránsok, seregek nélkül. önmagukba húzódba, kapcsolatok híján az első világháború utáni munkásmozgalommal Jugoszláviában, forradalmárok, akiket jobban érdekel a bécsi magyar emigráció frakcióharca, a berlini magyar emigráns-kolónia meddő elméleti vitája, a prágai-pozsonyi magyar nyelvű progresszív kiadványok megjelenése, mint a körülöttük folyó és egyre élesedő osztályharc, melyet a reakciós burzsoázia katonai diktatúrával kívánt tompítani.

Hivatalos esküt megtagadó földönfutóvá, vagonlakóvá lett maroknyi magyar értelmiség, amely türelmetlenül várja a »határkiigazítást«, a »nem nem soha!« és az »igazságot Magyarországnak!« revíziós jelszavak beteljesedését, s az ittmaradtak, akik még mindig »rác«-nak, »bockoros«-nak titulálik bizalmas beszélgetésekben a szerbet, és éjfél után, befüggönyözött ablakok mellett, dohányfüstös szobákban elkeseredetten, könnyezve és borgőzös fejjel az »Isten áldd meg a magyart« és a »Kossuth Lajos azt izenté«-t éneklük.

Magyar »öszefogást« hirdető és a kisebbségi életbe »illeszkedő« Magyar Párt, lojalitást hangoztatva, ügyvédek, maradék dszentrit, vidéki plébánosokat, kocsmárosokat, törleszkedő kisgazdákat gyűjtve maga köré és kisebbségi »kultúrmozgalom«, söntéssel ellátott vidéki kultúregvesületekkel, műkedvelőkkel és társas-vacsorákkal. S végül kisebbségi magyar irodalmi »mozgalom«, amelynek életrehívásán vidéki »széplelkek« munkálkodtak »újságíró-írók, író-újságírók, kistisztviselők, ügyvédek és orvosok, akik majd a »szeressük azt, ami a miénk« nevében megteremtik a »couleur locale« irodalmi elv vajdasági változatát, s az itteni könyvpiacot elárasztó budapesti »bestseller«-ekkel a sajátos, a vajdasági, a »regionális«

iroda'mat helyezik szembe, amely minőségileg is »új«-at hivatott adni, s melynek »gyökerei« ebből a talajból fakadnak.

△ SZIVÁCI ORVOS, aki Szenteleky néven írt s reménytelen szélmalomharcot vívott, hogy írók nélkül iroda'mat teremtsen ezen a vidéken — többszáz levele a magyar irodalom érdekes dokumentuma — már tüdőbajosan köhécselve szerkesztette a MI IRODALMUNK és a VAJDASÁGI IRÁS után az egyetlen szépirodalmi orgánumat, az alig félezer példányban megjelenő KALANGYÁ-t, amikor Herceg első irodalmi »szengéi«-vel jelentkezett. S erre az elbeszélő tehetségre (a féltehetségek és gyógyíthatatlan dilettánsok népes tábora) azonnal felfigyelt és teljes érdeklődéssel fordult feléje.

Ez a »feinschmecker«, aki éjszakáit írástudatlan írók kéziratainak javításával és átírásával fecsérelte el, meggyőződéseim szerint, jobb olvasó volt, mint író, — vigaszul — Vaillant-Couturier, Eluard, Aragon, Silone könyveit olvasta eredetiben — akinek széles irodalmi látóhatára volt, kiváló mentora lett az induló Hercegnek.

A fiatal, kezdő író, aki fél'ábbal még az alacsony, poros, tengerifüvel, szakadt rúgókkal, javításra váró dívánokkal, ócska matracokkal telizsúfolt kárpitos-műhely világában él, most kezd eszmélni, most kezdi megismerni a kortárs Európát és a hazai tájat, most döbben rá önmön erejére és most tanulja meg, hogy az íráshoz nemcsak tehetség kell, hanem az írói eszközök ismerete, a mesterség elsajátítása is. A fiatal Herceg nemcsak bátran és eredményesen kísérletezik a szürrealista és expresszionista elbeszélésformával, a vajdasági táj és ember művészi víziókba sűrített megjelenítésével, hanem megtanulja az írói igényességet is mások és önmaga iránt. Az ízlésnek, a mértéknek és az anyagismeretnek azt a szerencsés találkozását figyelhetjük meg nála — már induláskor, de még fokozottabban később —, mely a kismesterek erényére emlékeztet, akik nemcsak időálló és szép munkát adtak, hanem tisztában voltak azzal is, hogy bizonyos alakú bútorok milyen bútorszövetet kívánnak, elbíriák-e a zománczott kárpitosszöveget vagy nem, és hogy a megmunkálásnál az anyag lazább kezelésére-e vagy pedig a feszítésre, a »spannolás«-ra kell elsősorban ügyelni.

De megtanult mást is a fiatal Herceg.

Írói szemmel, a szellemi ember tekintetével látni és felmérni az 1930 utáni Európát s hinni, hogy a Thomas Mann-ok, Romain Rolland-ok harcoss polgári humanizmusa győzni fog a feltámadó új barbársággal szemben.

S az 1933. évi Pen-klub kongresszus Dubrovnikban, amelynek szervezésében még a súlyos beteg Szenteleky részt vett, bizonyára eszméltető lehetett az induló író számára, s ha nem is volt jelen, eljutott hozzá Ernst Toller tiltakozása az írók, tudósok és művészek üldözése ellen a fasisztákká lett hitleri Németországban, s aligha maradtak benne visszhangtalanul Toller alábbi szavai:

»Az örvönző nacionalizmus és a brutális faji gyűlölet idejében élünk. A szellem embereit az erőszak hatalmasai izolálják, üldözik és megfélemlítik, megvetik az ésszt, lekicsinylik a szellemet... Az örület karmai közt van az idő, a barbarizmus kormányozza az emberiséget. A levegő egyre ritkább és ritkább körülöttünk... Minden évszázadban, akár Sokrates, Giordano Bruno vagy Spinoza évszázadára gondolunk a szellem és az igazság embereit üldözték és megölték, mert nem hajtották meg a fejüket és inkább a halált

választották, mint a hazugságot, a szabadság, az igazságosság és az emberiség világában hittek...

Kételkedem, hogy a mai Európában még gyakran lesz lehetőségünk összegyűlni és beszélgetni. Aki ma tiltakozik, az veszélyben forog...

S talán eljutott Herceg kezébe a LITERARISCHE WELT-nek az a száma is, amelyben von Hartlieb, »Hitler íródeákja«, a niederschönenfeldi vár egykori foglyának, a »Das Schwalbenbuch« és az »Eine Kindheit in Deutschland« írójának szavára így válaszol:

»Tíz percig tartott az én sorsadta történelmi szereplésem. Ezt a délelőtti ülést az én jelenlétem avatta viharra, amikor páholyunkból folyton beleszóltam Toller úr beszédébe. Beszéde, amelyet ő legázoló vádnak hisz, engem mélységesen kiábrándított. Ilyen szegényes, szinte nevetséges beszédet már régen nem hallottam. Semmi sem volna könnyebb, mint állításait ad absurdum nevezni. Ennek ellenére természetesen sok tapsot kapott, de az olasz Marinetti nem tapsolt, csak a fejét vakargatta... Én az egész beszéd alatt arra gondoltam: nézd csak: ezek az irodalmárok mennyire túl becsülik magukat. Pedig kis senkik, akik sohasem lépték túl a zsurnalizmus kereteit: de egy az igazság: minél kisebb a szellem, annál pökhendibben veri a mellét.»

Hercegnél a harcos, polgári humanizmus művészi hivatássá lett.

Az osztálytársadalomban élő nyomottak és kismimizettek felé forduló érdeklődésében benne van a »nyomorító hatalmakkal« való szembehelyezkedés, a kisember iránti részvét melegsége, az emberi egyéniség jogaira, megbecsülésére való hivatkozás. Ahogyan elénk állítja a régi világ emberét, aki képtelen áttekinteni a kapitalista társadalom szövevényeit és törvényszerűségeit — öntudatlanul, ösztönösen reagálva minden erőszakra — ebben az ábrázolásban művészi állásfoglalás van.

Egyik novellájában a rámpás mámorában villan fel a kismimizettek lappangó osztálytudata; a másikban, az erőszak elől életét mentő kisember hullásában, »végzet«-ként emelkedik ki az aranykeretes szemüveget viselő, rövidhajú csizmás legény mereven, üdvözlésre előre lendített jobb karja; a harmadikban, az új világháborúba induló katonavonatot sirató fiatalasszony egyetlen, suttogva ejtett mondatában, abban, hogy »olyan szépen lehetett volna élni«, nemcsak a magárahagyott kedves fájdalomát érezzük, hanem az erőtlen védekezést is az ember sorsát irányító »láthatatlan« és »vak« hatalmak játékával szemben.

Ez a harcos, polgári humanizmus azonban csak művészi hitvallás maradt Hercegnél.

Az író, a művész védekezése az egyre érezhetőbbé váló embertelenség ellen, amikor nemcsak a szellemen, hanem már emberi testeken folyik a szöges katonacsizmák vitustánca egész Európában, s amikor nem távoli vidékek és emberek pusztításáról és megsemmisítéséről szól a hír, hanem szemünk előtt folyik az ember megcsúfolása, megszegényítése — a faji felsőbbség nevében — kilakoltatással, deportálással, razziával.

A rideg, fájó, üres csendben, amikor elnehezül a lélegzet és minden érzékszervünk nyugtalanul figyel az éjszaka neszeit, s a félénk tekintet mereven kíséri a katonai őrzőjáratok gyilokjainak néma, fenyegető villanását és a »cicázó« csendőrtollak baljós játékát — a »pirosfehérzöld« megszállás éveiben — Herceg nem tagadta meg művészi eszményeit és a polgári humanizmus elveit, de nem is tudott túljutni rajtuk, előre, harcos írói és emberi magatartás felé. Önmagát emésztő keserűséggel, szégyenkezéssel figyel az évszázadokon át kialakult szerb-magyar népi közösség erőszakos

felbomlását Vajdaságban, az ellenforradalmi erők, a konjunktúra-lovagok és az idő hangadóinak tivornyas, féktelen dáridózását.

»Azt a közösséget — írja majd egyik vallomásában —, amelyet itt alakítottunk ki századok folyamán a velünk együttélő néppel, nem tagadtuk meg soha. Küzdöttünk érte, ahogyan lehetett. Többes számban beszéltek, de magamra gondolok s azokra, akik nem tudtak elszántan és határozottan szembeállni a hódítókkal, az elnyomókkal. Csak gyűlölni tudták őket.«

Ez a harcoss, polgári humanizmusból fakadó művészi hitvallás a felszabadulás utáni időszakban — amikor a forradalom kielezi az osztály-ellentéteket, bomlasztja és széttepi a régi társadalmi viszonyokat és amikor a proletariátus erői a szocialista társadalom megteremtéséért küzdenek — jórészt meghaladott művészi hitvallássá lesz.

S Hercegnek nem kis erőfeszítésébe kerül túlhaladni ezen az állásponton, s az egyén, a társadalmi osztályok és rétegek életében beállott forradalmi változásokat a proletariátus szemszögéből látni és mérni föl, a művészi valóságglátásnak azt a fajtáját teremtve meg, amely, noha részvétlen, együttérzéssel szemléli a réginek a pusztulását, sohasem érzéketlen az újjal, a fejlődővel, a feltörővel szemben, sőt itt, a régi és az új harcában fedezi fel egy átmeneti kor ábrázolásának méltó, érdemes művészi feladatát.

AZ ÚJ MŰVÉSZI FELADAT nemcsak tartalmában, hanem terjedelmében is, minőségében és mennyiségében is új. Megoldása a Herceg felszabadulás utáni írói fejlődésében a kísérleteknek egész sorát eredményezi.

Elbeszéléseiben és novelláiban, főleg az utóbbiban, egyre érezhetőbbé válik az a törekvése, hogy írói látásmódját és kifejezési eszközeit egybehangolja. Sziteikus ábrázolásmód megteremtéséért küzd, amelyben analízis és megjelenítés, drámaiság és hangulat, nyelvi sűrités és szabad asszociáció feszül egymással szembe. Nem véletlen, hogy a felszabadulás utáni legjobb elbeszéléseiben az ellenpólusok megteremtése s az ebből következő — művészi tudatossággal felfokozott — telítettség jellemző vonássá, művészi erényé válik.

Ezért lesz lényegessé különösen novelláiban a kompozíció szigorú zárt-sága, — a lírai vers koncentráltságára emlékeztetve —, mert csak ebben a művészi megmunkálásban tölthetik be az elbeszéléselemek hiánytalanul hivatásukat, válhatnak egészsé és adják a befejezettség hatását.

A *Bors és fahéj* után, a *Három halász meg egy molnár* című kötetében egybegyűjtött novellái ezt a fejlődését tanúsítják.

A *Veron*, a *Medvetánc*, *Panaszkodó*, *Nevető lányok*, *Idegenek* az új korszaknak inkább csak készítését jelzik, de az *Eső*, a *Naplemente*, *A köszörűs látomása*, a *Hazatérés* című novelláiban már éretten állnak előttünk az új művészi valóságglátás előremutató eredményei.

Mi itt az új?

Elsősorban a valóság szemlélete. Nemcsak a valóság lett gazdagabb, hanem az írói látásmód is átalakult: többet lát meg a felszínnél, az emberi sorsokat megjelenítő, illusztráló történéseknel.

Az érzések és hangulatok átítatják a fabulát, a mesét, s a művészi hitelességet már nem a téma, hanem az emberi érzések, hangulatok gazdag, változatos anyaga adja, amelyet a megváltozott élet tartalma hívott életre nemcsak a novellák alakjaiban, hanem az íróban is. Gondoljunk csak az *Eső* vigasztalan egyhangú sivárságára, amelyben az idegenbe menekülő parasztember tragédiája megdöbbentő hitelességet nyer, a *Naplemente* hangulatára, amikor úgy érezzük, hogy két ember szavai mögött viszonyuk évtizedes, lappangó ellentéte olyan hirtelenül és váratlanul bukkan fel, mint

valami matematikai képlet nehezen felfedezhető, rejtett ismeretlenje, amelynek létezéséről tudunk, de lényegéről, szerepéről, funkciójáról csak most vettünk — ámulva — tudomást.

A valóság művészi kifejezésének kísérleteit és az útkeresést dokumentálja az a szerény, vékonyka könyve, amely *Változó világban* címen jelent meg és amelyre — érdemtelenül — alig-alig figyelt fel közvéleményünk, noha a könyv nemcsak Herceg írói fejlődése szempontjából jelentős.

A *Változó világban* — ebben a műfajilag nehezen kategorizálható művében, amely a szociográfia és a dokumentáció, az elbeszélés és a riport, a filmforgatókönyv és a regény elemeit egyaránt tartalmazza — Herceg az egykori feudális nagybirtok állami birtokká való átalakulását követi nyomom. Érdeklődésének középpontjában az ember áll; az évtizedes cselédsorban elnyomított »urasági« béresek, tehenészek, kocsisok, kommercialis cselédek »emberré válását« figyeli, az új társadalmi viszonyokból következő felszabadulási folyamatot, amely megszünteti a pusztá egykori hierarchiáját, a kapitalizáció patriarkális nagybirtok évszázados munkarendjét, a vadászkalapos, bőrkamásnis ispánok kasznárok embert megalázó zsarnokságát és erőszakoskodásait.

A puszták népe évszázados elnyomás alól szabadul fel, s ahogyan elindul a világosság felé — tétova, botorkáló, bizonytalan lépésekkel, emlékezve, akadozó félmondatokban fejezve ki gondolatait és érzelmeit — lassan-lassan levetkezi merevségét, bizalmatlanságát, zárkózottságát, s az úr előtti süvegelésről, a merev, katonás haptákról idővel éppen úgy leszokik, mint ahogyan az urasági kastélyról a kottázott képzete is átalakul: már naponta megfordul ott s a kastély egykor titokzatos, hűvös, parkettás, »stukkó«-val díszített szobáiban, ahol most a birtok sorsát igazgatják, emberek számba veszik, az ő véleményét is megkérdezik; esténként, amikor befejezte munkáját, ellátta a jószágot, kényelmesen betelepedhet oda, a rádió, újságok és könyvek mellé, s rettegés nélkül szívhatja kapadohányból csavarított cigarettáját, emberi szót válthat, eltréfálkozhat.

A régi és új összeütközésének művészi élményét itt, az urasági kastély »változó világában« élte át Herceg a legmélyebben.

Ez a vajdasági környezetben és életformában beállott változás, amely végérvényesen és a forradalom »áldott viharának« környékességével söpörte el az évszázados társadalmi elmaradottságot és az embertelenség sok-sok megnyilatkozását — útját törve az újnak, a forradalminak — olyan határozottan vetette fel és tartalmazta a művészi ábrázolás epikai koncepcióját, hogy Herceg nem térhetett ki előle.

Igy születik meg a *Változó világban* regény-pendantja, egy állami birtok életét és embereit megörökítő regénye, a *Szikkadó földeken*, amely eddig nem jelent meg könyvalakban — a Magyar Szó napilap közölte folytatásokban — és amelyben Herceg először kísérletezett — egy korai, kezdetleges próbálkozása után és csaknem húsz éves novellista múlt és írói rutinnal maga mögött — újra a regényformával.

Az átmeneti korszak súlyos tartalmát kellett formába öntenie, az új társadalmi rend »szülési fájdalmait«, a forradalmi erők tudatos, szervezett, önmegtadást és önfeláldozást követelő harcát, nagy feladatokra gyürköző roppant erőfeszítéseit, amikor az ellenállás, idegenkedés és bizalmatlanság leküzdésén túl, szervezni kellett a »hétköznapiakat« — a termelést, a társadalmi irányítást, a kultúrát, a közéletet.

Ennek a harcnak és erőfeszítésnek voltak hősei és renegátjai, bűvös szemlélői és rejtett ellenségei, lelkes közkatonái és kétszínű parazitái. S voltak ütközetei, amelyek próbára tették a forradalmi eszmékhez való hűséget, és csaták, melyekben rejtett emberi értékek kerültek napfényre és

gondosan álcázott emberi gyengeségek ütköztek ki; a dolgok és az emberek, a gondolat és a tett új összefüggéseit villantotta elénk a forradalmi harc világa.

Ezt a bonyolult, szövevényes folyamatot — a feudális társadalmi viszonyok között élő puszta cselédek életének, öntudatra ébredésének és az általi birtok megváltozott valóságának művészi ábrázolását a maga összetettségében érzékeltetni nem volt egyszerű művészi feladat.

Az élményanyag súlyosabbnak bizonyult, mint az alkotás, a valóság tartalmasabbnak, gazdagabbnak, mint megjelenítése és művészi kifejezése. Kitűnően megírt részek, keretek, egységes, novellisztikus eszközökkel megmunkált fejezetek, az összeütközés és a drámai feszültség hibátlanul alkalmazott elemei, pusztai cselédek vaskos, rutinos művészi kézzel odavetett vázlatos figurái — szerkezeti egyenetlenséggel, laza kompozícióval, aránytalanságokkal — érzékeltetik a regényíró Herceg erőnyeit és hibáit: a szándék és a kivitel közötti aránytalanságot.

A novellista Herceget ismerjük fel regényének lapjain, az elbeszélőt, aki az elbeszélésekben elért művészi kvalitásokig nem tud eljutni. A részek fontosabbak az egésznél és a hangulati elemek kisiklatják az epikai ábrázolás magávalragadó lendületét.

Herceg talán most érzi először, hogy a nagy felületek megmunkálása az arányok és a viszonyok megváltozását idézi elő, új művészi eszközök alkalmazását feltételezi, sőt parancsolóan megköveteli: az írói módszer gazdagítást, tágítást is.

Ennek az új művészi feladatnak tartalma és terjedelme fel sem mérhető a régi, az osztálytársadalom feltételei között kialakított és megformált írói valóság szemlélettel.

S Herceg, aki a »toll napszámosa«-ként indult és látszólag »mellékesen« írt elbeszéléseket és majd két évtizeden át hitte, hogy az elbeszélés és a novella az egyetlen irodalmi műfaj, amelyben minden művészi mondanivalóját kifejezheti — erőnyek érezve a kényszert, természetesnek alkotói egyénisége eltorzulását — most szabadul fel, most néz szembe önmagával.

Túl kellett jutnia a harcos polgári humanizmus világnézeti és művészi korlátoltságain, le kellett számolnia a »tájirodalom«-ról alkotott koncepciójával, a »couleur-local« túlélte, regionális változatával — ezzel a szellemi és irodalmi provincializmusba tonkolló írói és művészi felfogással —, hogy felfedezze »változó világunk« egyedülálló művészi feladatait.

A régi és új harcában, egy új társadalom születésének, fejlődésének és kibontakozásának idején az alkotó nem lehet sem közönyös, sem önelégült.

S abban az emberi, írói és művészi erőfeszítésben, amellyel Herceg ehhez a felismert feladathoz közeledik, már felvillan és mind tisztábban és határozottabban bontakozik ki előttünk új valóság szemlélete.

Művei mind hitelesebben állítják elénk Vajdaságot. Hazánkat.

Az embert és a tájat.

(1955)